

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΣΧΟΛΙΚΑ
ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ*
(19ος αιώνας)

Ἡ κινητικότητα, ὁ ἐκδοτικὸς ὄργασμὸς καὶ ἡ θεματικὴ διαφοροποίηση ποὺ παρατηροῦνται στὸν χῶρο τῆς παιδείας ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ 19ου αἰῶνα ἔχουν ἄμεσο ἀντίκτυπο καὶ στὸν τομέα τῆς Γεωγραφίας. Ὁ χάρτης, ἡ θεωρία τῆς γεωγραφίας καὶ ἡ γεωγραφικὴ γνῶση εἰσέρχονται στὴν ἐκπαίδευση τῶν ἑλληνοπαίδων, καθὼς ἀκολουθοῦνται τῶρα πιά οἱ τάσεις ποὺ ἐπικρατοῦν στὴ Δ. Εὐρώπη. Τὴ στροφὴ αὐτὴ διαπιστώνουμε στὶς σχολικὲς ἐκδόσεις τῆς Βιέννης, ποὺ τῶρα εἶναι τὸ κέντρο τοῦ ἑλληνικοῦ νεωτερικοῦ βιβλίου. Στὴν πρώτη δεκαετία τοῦ 19ου αἰ. ἀπὸ τίς 14 γεωγραφικὲς ἐκδόσεις οἱ 11 τυπῶνται στὴ Βιέννη καὶ 1 στὴ Βενετία¹. Τὰ ἐπόμενα χρόνια γεωγραφικὲς ἐκδόσεις ἐμφανίζονται στὴν Τεργέστη, στὸ Παρίσι, στὴ Λειψία, στὸ Λονδίνο, στὴ (Βούδα) Πέστη, στὴ Μάλτα, στὴν Κέρκυρα (1829), στὸ Βουκουρέστι, στὴν Ὀδησσὸ καί, γιὰ πρώτη φορὰ στὰ ὄρια τοῦ νεοσύστατου ἑλληνικοῦ κράτους, στὰ 1834, στὸ Ναύπλιο². Ἀπὸ τὸ 1836 πολλαπλασιάζονται οἱ ἐκδόσεις στὴν Ἀθήνα, ποὺ μαζὶ μὲ τὴν Πόλη, εἶναι τὸ κύριο κέντρο γιὰ τὰ σχολικὰ ἐγχειρίδια. Πολλαπλὲς εἶναι οἱ ἐκδόσεις χαρτῶν (-ἀτλάντων), ποὺ ὅλοι τους βασιζοῦνται σὲ χαράξεις ποὺ ἔγιναν στὸ ἐξωτερικό, καὶ γίνεται εἴτε ἀπλὴ μεταφορὰ τοῦ ξένου πρότυπου εἴτε ἐπαναχάραξη, κυρίως ἀπὸ ξένους ἐγκατεστημένους στὴ χώρα μας. Ἔτσι ἐργάστηκαν στὴν Ἑλλάδα ὁ Ἀνδρέας Φόρστερ, ὁ Γεώργιος Κόλμαν καὶ ὁ Κ. Κόλμαν. Ἕλληνες χαράκτες συνανοῦμε τὸν Ἰωάννη Κορωναιοῦ, τὸν Ἡ. Λαζαρίδη καὶ τὸν Γ. Κατελούζο³. Μόνο ἀπὸ τὰ 1889, μὲ τὴν ἰδρυση τῆς Χαρτογραφικῆς Ὑπηρεσίας Στρατοῦ,

* Τὸ κείμενο αὐτὸ παρουσιάστηκε στὸ Α' Συνέδριο τῆς Ἑλληνικῆς Γεωγραφικῆς Ἑταιρείας (1985).

1. Βλ. Δ. Γκίνη - Β. Μέξα, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863*, τ. 1-3, ἐν Ἀθήναις 1939-1957, ἀρ. 3, 23, 92, 164, 296, 3228, 6614, 455, 479, 487, 494, 516, 519, 520.

2. Γκίνη-Μέξα, *δ.π.*, ἀρ. 2350, 2368.

3. Βλ. ἀντίστοιχα Γκίνη-Μέξα, *δ.π.*, ἀρ. 10454, ἔτους 1844, ἀρ. 7425, ἔτους 1857. Ὁ Γ. Κατελούζος στὰ 1866 καὶ 1868 χάραξε καὶ τύπωσε στὸ Βουκουρέστι χάρτη τῆς Κρήτης.

δημιουργούνται οι βάσεις για την αυτόνομη κατασκευή χαρτών στη χώρα μας¹.

Όπως συνέβη και με τη χαρτογραφία, τα πρώτα γεωγραφικά ελληνικά εγχειρίδια στηρίχτηκαν στην ξένη βιβλιογραφία. Τέσσερεις κυρίως είναι οι εκπαιδευτικοί που εργάστηκαν στον τομέα αυτό, κατά χρονολογική σειρά: ο Νικόλαος Λωρέντης, ο Ν. Χορτάκης, ο Ι. Π. Κοκκώνης και ο Γεώργιος Α. Βακαλόπουλος. Ο πρώτος στα 1838 εκδίδει τους δύο τόμους της «Νεωτάτης διδακτικής γεωγραφίας» στη Βιέννη, στο τυπογραφείο Άντωνίου Βέγκου, και τον τρίτο τόμο στα 1839, στο ίδιο τυπογραφείο². Χωρίς να υπερβάλλουμε, θεωρούμε ότι το έργο αυτό είναι το πιο ένημερωτικό και άνοιχτο στις τότε τάσεις της γεωγραφικής έρευνας. Στον πρόλογό του ο συγγραφέας κατατάσσει τη γεωγραφία στις κοινωνικές επιστήμες και επισημαίνει την επίδραση του περιβάλλοντος στη συμπεριφορά του ανθρώπου. Στον Λωρέντη βρίσκουν απήχηση οι νέες θεωρίες, αντίθετα από τους Χορτάκη και Κοκκώνη, που παραμένουν στην παραδοσιακή περιγραφική έκθεση.

Ο Βακαλόπουλος, κινούμενος στην ίδια κατεύθυνση με τον Λωρέντη, προσπαθεί να μεταφέρει στον ελληνικό χώρο τη δυτικοευρωπαϊκή γεωγραφική σκέψη και το πετυχαίνει τόσο στα θέματα της χαρτογραφίας όσο και της θεωρίας. Το έργο στην πρώτη έκδοσή του στηρίζεται στον Γάλλο γεωγράφο Charles-Félix Ansart³, ενώ στην επόμενη ως βάση λαμβάνεται ο Γερμανός γεωγράφος Wilhelm Stahlberg. Στα 1867 ή τρίτη μορφή του εγχειριδίου στηρίζεται στη μέθοδο του Γερμανού γεωγράφου Heilmann Adalbert Daniel⁴. Ο Βακαλόπουλος αναπλάσσει το γερμανικό κείμενο και αναπτύσσει τα κεφάλαια που αφορούν την Ελλάδα. Οι χάρτες του έχουν ως πρότυπο τους αντίστοιχους του Συνδόφου, του Πυτσίου και του Kiepert⁵. Τα τοπωνύμια έχουν μεταφερθεί στα ελληνικά με την αρχαία (ελληνική ή λατινική) μορφή τους, ενώ για τα νεώτερα ακολουθείται ή σύγχρονη προφορά. Πολύ διαφωτιστικές πληροφορίες για τη διδασκαλία του μαθήματος της γεωγραφίας μας αναφέρει ο Βακαλόπουλος στον πρόλογό του: «Ως ανεξάρτητο πρωτοδιδάχτηκε (στη δεκαετία του 1860) στην Πάτρα, με διδάσκοντα τον Σταύρο

1. Σύντομη επισκόπηση της πρόσφατης χαρτογραφίας στη χώρα βλ. Γ. Πλουμίδη, *Γεωγραφία της Ιστορίας του νεοελληνικού χώρου*, εκδ. β', Αθήνα 1984.

2. Βλ. Γκίνη-Μέξα, *δ.π.*, αρ. 3001 και 3168.

3. Ο Ansart το 1796 ήταν καθηγητής στο Λύκειο Saint-Louis της Caen. Πέθανε το 1849 και άφησε πολλά έργα για τη διδασκαλία της Γεωγραφίας (βλ. *Dictionnaire de Biographie française, sous la direction de J. Balteau - M. Barroux - M. Prevost, Paris 1936, τόμος 2*).

4. Έργο του είναι το *Εγχειρίδιο της Γεωγραφίας* που είχε πολλαπλές εκδόσεις (*Handbuch der Geographie, Frankfurt a.M. 1859, πρώτη έκδοση*).

5. Για Heinrich Kiepert (1818-1899), Κ. Σβολοπούλου, *Ο Η. Kiepert και το έθνογραφικόν πρόβλημα εις την Χερσόνησον του Αίμου*, Θεσσαλονίκη 1974.

Σταθόπουλο. Στὴ συνέχεια τὸ μάθημα εἰσήχθηκε στὸ Α΄ Γυμνάσιο τῆς Ἀθήνας καὶ τὸ δίδαξε ὁ ἴδιος ὁ Βακαλόπουλος¹.

Πρὸς τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰ. τὸ ἐνδιαφέρον καὶ οἱ συζητήσεις γύρω ἀπὸ τὴ σημασία καὶ τὴ διδασκαλία τῆς γεωγραφίας αὐξάνονται, τόσο στὴν Ἀθήνα, ὅσο καὶ στὸ ἄλλο μεγάλο παιδευτικὸ κέντρο τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὴν Πόλη. Ὁ διευθυντὴς ἰδιωτικοῦ Ἑλληνικοῦ Σχολείου (τῆς τότε β΄ βαθμίδας) Βασίλειος Βούλγαρις στὰ 1891 ἐξέδωσε διεξοδικὸ καὶ, ἀκόμη καὶ μὲ τὰ σημερινὰ κριτήρια, προχωρημένου προβληματισμοῦ «Ὁδηγὸ τῆς διδασκαλίας τῆς γεωγραφίας»: «Ἡ διδασκαλία τῆς γεωγραφίας δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἄσχετος πρὸς τὴν ἱστορίαν καὶ χρονολογίαν· ὀρθῶς δ' ἐλέχθη ὅτι ἡ Γεωγραφία εἶναι εἰς τῶν ὀφθαλμῶν τῆς ἱστορίας· διότι πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἔχη τις σαφεῖς ἰδέαν τῶν ἱστορουμένων πράξεων, ὅταν ἀγνοῖ τὸ θέατρον, ἐνθα αὗται διεδραματίσθησαν καὶ τὸν χρόνον; Ὑπάρχει δὲ καὶ ἕτερα στενωτέρα σχέσις τῆς Γεωγραφίας καὶ τῆς Ἱστορίας, πηγάζουσα ἐκ τῆς φυσικῆς ἐπιρροῆς τοῦ ἐδάφους καὶ τοῦ κλίματος ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων· ἕνεκα δὲ ταύτης προέρχεται ἡ κατὰ ζώνας διαφορὰ ζώων καὶ τῶν φυτῶν· οὕτως ἐξηγοῦνται αἱ διαφοραὶ τῶν φυλῶν, ἡ μόρφωσις τῶν ἰδιοσυγκρασιῶν, τῶν χαρακτήρων καὶ τῶν γλωσσῶν». Στὸ τέλος τοῦ «Ὁδηγοῦ» παρατίθεται ἐκτενὴς βιβλιογραφία στὴν ἑλληνικὴ καὶ γαλλικὴ γλῶσσα. Στὴν Πόλη, ὁ «Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος» στὰ 1885 ὑποδεικνύει τρόπους γιὰ τὴ διδασκαλία τῆς γεωγραφίας στὸ δημοτικὸ καὶ στὸ Ἑλληνικὸ σχολεῖο², ἐνῶ ὁ Β. Α. Μυστακίδης³ ἐπισημαίνει ὅτι τὸ μάθημα αὐτὸ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του (δηλ. τέλη 19ου αἰ.) χάνει ἔδαφος, ὥστε ἀπὸ περίοδο ἀκμῆς κατὰ τὰ προηγούμενα χρόνια. Φοβᾶμαι πῶς τὸ αἴτημα τοῦ Μυστακίδη γιὰ τὴν ἀνανέωση τῆς διδασκαλίας τῆς γεωγραφίας εἶναι ἐπίκαιρο καὶ γιὰ μᾶς, σήμερα.

1. Χρησιμοποιοῦμε τὴν ἔκδοσιν τοῦ 1867.

2. «Περὶ συντάξεως Γεωγραφίας πρὸς χρῆσιν τῶν δημοτικῶν σχολείων καὶ τῶν κατωτέρων τάξεων τῶν Ἑλληνικῶν», *Περιοδικὸν τοῦ ἐν Κων/πόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου* 26 (1885), 322-324.

3. Β. Α. Μυστακίδης, *Ἐπιτομὴ Γενικῆς Γεωγραφίας, πρὸς χρῆσιν Ἀστικῶν Σχολῶν καὶ Παρθεναγωγείων*, ἐν Κων/πόλει, Δελάστα - Σφύρα - Γεράρδου, 1903, ἔκδ. β΄ 1906, σ. στ΄: «Καὶ ὁμολογεῖται μὲν ὑπὸ πάντων καὶ κηρύττεται ἡ ἀνάγκη τῆς βελτιώσεως τῆς γεωγραφικῆς διδασκαλίας παρ' ἡμῖν, ἀλλ' ἀπὸ τῶν λόγων μέχρι τῶν ἔργων πολλὰ ἐτι πέλει, ἔχομεν δὲ ἀνάγκη ἔργων οὐχὶ λόγων».

R É S U M É

MANUELS SCOLAIRES GRECS DE GÉOGRAPHIE (XIXème siècle)

par
Georges Ploumidis

Dans les premières décades du XIXe s. nous notons une croissance constante des manuels scolaires de caractère géographique, édités surtout à Vienne, ainsi qu'à Venise, Trieste, Paris etc. Dans le nouvel état hellénique on registre la première publication en 1834 à Nauplie, mais dès 1836 les éditions se prolifèrent à Athènes. Dans le domain de la cartographie les éditeurs se basent sur dessins dressés par des étrangers, sauf d'exceptions, et c'est seulement en 1889 que s'institue le Service Cartographique Militaire. Les rédacteurs des manuels plus usés sont: Nicolas Lorentis, N. Chortakis, I. P. Kokkonis et Georges Vacalopoulos. Le premier et le dernier suivent de près les tendances de la science géographique et ils sont bien informés sur la bibliographie européenne, surtout allemande. Les mêmes préoccupations prouvent, vers la fin du siècle, Basile Voulgaris et B. Mystakidis, qu'ils insistent sur le renouvellement de l'enseignement de la géographie.

Université de Jannina
Département d'Histoire

